

Kelj föl és járj, Petőfi Sándor!

/

1848 emlékezete a kultúra
különböző regisztereiben



Kelj föl és járj, Petőfi Sándor!

/

1848 emlékezete a kultúra
különböző regisztereiben

Kelj föl és járj, Petőfi Sándor!

/

1848 emlékezete a kultúra
különböző regisztereiben

Szerkesztette:

Dobás Kata, Kalla Zsuzsa, Parádi Andrea, Tóth Dóra

Petőfi Irodalmi Múzeum
Budapest, 2021

PIM Studiolo

A Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos könyvsorozata

Sorozatszerkesztő: Parádi Andrea

Szerkesztő: Dobás Kata, Kalla Zsuzsa, Parádi Andrea, Tóth Dóra

Olvasószerkesztő: Komáromi Csaba

Bibliográfiát összeállította: Dobás Kata, Parádi Andrea, Tóth Dóra

Borítóterv, tipográfia, tördelés: Rimanóczy Andrea

Kiadó: Petőfi Irodalmi Múzeum

Felelős kiadó: Demeter Szilárd főigazgató

ISBN ISBN 978-615-5517-76-1

ISSN 2064-7581

© Szerzők, szerkesztők, 2021

© Petőfi Irodalmi Múzeum, 2021

Tartalom

Előszó / 7

KULTUSZ MINDEN IDŐBEN

Margócsy István: „...hány helyen nincsen Petőfi?” /
Amit a Petőfi-legendák háttéréről tudni lehet / 11

Milbacher Róbert: „a menny fog a földre leszállni” /
A „földi menny” megteremtésének programja Petőfi
látomásos-politikai költészetében / 41

Gyimesi Emese: Petőfi Zoltán, a gyermek és a testvér / 63

Révész Emese: Orlai festi Petőfit – Csernus festi Orlait /
Csernus Tibor 1951-es festményének kontextusa / 93

Rákai Orsolya: A kultikus beavatástól a keresőoptimalizálásig /
A Petőfi-kultusz pozíciójának változásai a 21. század elején / 135

Szabó Roland: A Petőfi-avатар – Virtuális szubjektum és
digi-doppelpängér a gimnáziumban / Irodalom és történelem
– irodalom- és történelemtanítás / 161

A KÖLTŐ HALÁLÁNAK LEGENDÁJA

E. Csorba Csilla: „Van-é jel síri fádon, / Mutatni, hol pihensz?” /
Petőfi végórája, feltámadása a képzőművészet tükrében / 179

Kemény Krisztián: A segesvár-fehéregyházi ütközet és Petőfi
halála / 1849. július 31. / 205

Szabó-Reznek Eszter: „Petőfi és Jókai lelke folyt össze az ő lelkével”
/ E. Kovács Gyula halála és az 1899-es Petőfi-jubileum / 225

Polgár Balázs: Az 1849. évi segesvári ütközet csataterregészete / 245

Balázs Lajos: Nyergestető – a nemzeti kegyelet néprajzi földrajza /
Az emlékezés különös története / 263

1848 EMLÉKEZETE A 19. SZÁZADBAN

Török Zsuzsa: 1848–1849 családi használatra / Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa írásszokásai / **293**

Szalisznyó Lilla: Honvédek a színpadon / Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc színházi emlékezete (1861–1898) / **333**

Tóth Dóra: 1848–49 a ponyván / **365**

Perger Gyula: „Nincs még tizenhárom!”, avagy a versbe szedett Habsburg-átok / **385**

Veres Miklós: Oroszországból szeretettel / Inváziós toposzok A jövő század regényében / **401**

1848 EMLÉKEZETE A 20. SZÁZADBAN

Zentai Mária: Szabadság, politika, szerelem / Jókai Mór: Politikai divatok, Huszka – Háý – Fischer: Szabadság, szerelem / **421**

Zsoldos Emese: „Panaszfal gyertyákkal” / Az 1976-os Fáklya-láng-előadás díszletének értelmező szerepe / **439**

Radnai Dániel Szabolcs: 1848–49 emlékezete az Illés-együttes és a Szörényi–Bródy szerzőpár munkásságában / **451**

Muzsnay Árpád: Petőfi-kultusz a romániai Szatmár megyében / **477**

Czékmány Anna: Elveszett jelentés, avagy hogyan olvashatunk múzeumi tereket / **491**

Belényesy Károly – Kuszinger Róbert – Kulcsár Viktor: Előzetes beszámoló az 1849. évi segesvári ütközet helyszínén folytatott 2019. évi LiDAR felméréshez / **505**

Bibliográfia / **513**

1848–49 családi használatra Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa írászokásai

/
TÖRÖK ZSUZSA

Bevezetés

Míg Wesselényi Polixéna útleírása, az 1842-ben Kolozsváron kiadott *Olaszhoni és schweizi utazás*¹ a reformkori irodalom ismert darabjává vált, húga, Jozefa kéziratos hagyatéka ismeretlen maradt mind az irodalomtörténeti, mind a történeti kutatás számára. Kivételt e tekintetben az 1848–49-es eseményekről írt emlékirata képez, melyet a Bánffy család támogatásával először Kelemen Lajos erdélyi történész-levéltáros rendezett sajtó alá 1931-ben.² E kiadást jelentették meg változatlan formában Sas Péter utószavával szintén Kolozsváron

1 WESSELÉNYI Polyxena [Paget Jánosné], *Olaszhoni és schweizi utazás*, 2. köt. (Kolozsvár: Királyi Lyceum, 1842). A kötetet a női utazásirodalom kontextusában említi és Polixénát mint az első magyar turistanőt méltatja: MARKI Sándor, „Magyar nők utazásai”, *Földrajzi Közlemények*, 3. füz. (1889): 89–157, 99.

2 KELEMEN Lajos, szerk., *Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józefa bárónő emlékirata 1848–49-i élményeiről* (Cluj-Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1931).

a Kriterion Könyvkiadónál 2014-ben.³ Wesselényi Jozefa éle-
ten át tartó íráshasználatának az 1848–49-es eseményekről
szóló emlékirata azonban csak egy töredéke. Jozefa ugyanis, a
fennmaradt források értelmében, 36 éves korától 86 évesen
bekövetkezett haláláig, tehát 50 éven keresztül elkötelezett,
fáradhatatlan naplóíró is volt. Több kötetre menő naplófolya-
mát épp 1848-ban kezdte el írni, és élete végéig, 1899. január
6-án bekövetkezett haláláig folytatta.⁴

Tanulmányomban az 1848–49-es forradalom és szabad-
ságharc eseményeinek emlékezetét Wesselényi Jozefa napló-
bejegyzései és emlékirata alapján vizsgálom. Megközelítésem
három elméleti-módszertani jellegű kiindulópontot tart szem
előtt. 1. A naplóban és az emlékiratban nem az elbeszéltek
valóságértékét mérlegelem, tehát nem magát a leírt esemé-
nyeket vizsgálom, hanem azok emlékezetét, azt, ahogy a
napló- és emlékiratíró átélte az eseményeket.⁵ 2. Értelmezé-
semben meghatározó szerepe van az írott szöveg elsődleges
kontextusának, jelen esetben annak a kéziratos közegnek,
amelyben a szövegek létrejöttek és funkciójukat betöltötték.
Ugyanis, noha úgy tűnik, hogy a XVIII. század végétől, és
különösen a XIX. században, a nyomtatás egyre jobban kiszor-
ította, illetve felváltotta a szövegek nyilvánosságának ko-
rábbi (kéziratos) formáit, fontos tudatosítanunk, hogy a XIX.
században a nyomtatással párhuzamosan még mindig életben

3 KELEMEN Lajos, szerk., *Emlékirat: Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józefa bárónő emlékirata 1848–49-i élményeiről*, Téka (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2014).

4 Hagyatékát részletesen ismertettem: TÖRÖK Zsuzsa, „A bárónő naplót vezet: Kéziratosság és családtörténet Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa hagyatékában”, *Irodalomtörténeti közlemények* 124, 2. sz. (2020): 233–249.

5 Lásd erről: GYÁNI Gábor, „A napló mint társadalomtörténeti forrás: A közhiva-
talnok identitása”, in *Szabolcs-Szatmár Beregi Levéltári Évkönyv 12*, szerk. NAGY
Ferenc, 25–33 (Nyiregyháza: Dr. Nagy Ferenc, a Szabolcs-Szatmár Beregi Levéltár
igazgatója, 1997). Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás nyomán: K. HORVÁTH
Zsolt, „Naplók és memoárok mint »lehetséges történelmek«: Az 1848–49-es emlé-
kezések történeti képe és olvasási dilemmái”, *Alföld* 51, 5. sz. (2000): 81–99.

van egy kéziratos kultúra is, főként a naplóírás és levelezés, de akár a kéziratos verselés és fordításirodalom révén is. A naplóírás ráadásul nagyon erős kora újkori hagyományra épül, és az erdélyi főúri családokban a naplótartás a XIX. századig töretlenül megmarad. 3. Ebben a kéziratos kultúrában a szövegek megírását és használatát változatos írásszokások szabályozzák. Az írásszokások, Keszeg Vilmos megfogalmazásában, történeti jellegű „individuális és kollektív habitusok, amelyek a kor és a társadalmi környezet mentalitásába és kapcsolatrendszerébe illeszkednek.”⁶ Vagyis nem egészen védhető az az utólagos műfaj történeti kategorizáció, amely alapján a naplót gyakran magánjellegű műfajként/dokumentumként gondoljuk el, amelyhez legfeljebb a szerző halálát követően lehet hozzáférése a nyomtatott kiadás révén más olvasóknak. E kéziratos szövegek ugyanis a maguk idejében, épp a társadalmi környezet mentalitásába illeszkedve, sok esetben nem voltak magánjellegűek és eleve nem magánhasználatra készültek, hanem egyfajta nyilvánosságot is kaptak azáltal, hogy a családban, vagy akár barátok, közeli ismerősök között közkezen forogtak, és kéziratos formában is olvasták őket. Noha nem oly módon voltak elérhetőek bármely olvasó számára, mint a nyomtatott kiadványok, meghatározott körben nyilvánosságot kaptak. Ún. 'bizalmas kéziratok' (*confidential manuscripts*)⁷ voltak, melyek egy pontosan körülhatárolható olvasóközönségnek íródtak: szerzőjük szűkebb vagy tágabb családi körének vagy hasonló társasági környezetének,

6 KESZEG Vilmos, *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség: egyetemi jegyzet, Néprajzi egyetemi jegyzetek*, 3. (Kolozsvár: KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2008), 166.

7 A kifejezés Donald Reiman leleménye, melyet *The Study of Modern Manuscripts: Public, Confidential, and Private* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1993) című könyvében alkalmazott. Említi: Michelle LEVY, „Austen's Manuscripts and the Publicity of Print”, *ELH* 77, No. 4. (2010): 1015–1040, 1017.

mely környezet olvasta, kommentálta, tagjai között terjesztette őket. A társadalmi érintkezés médiumaiként funkcionáltak, és a nyomtatott szövegekkel szembeni elvárásoktól eltérő szükségleteket elégítettek ki: esztétikai funkciójuk helyett szerzőjük társadalmi-társasági szerepköre (*social authorship*)⁸ volt hangsúlyosabb.

A napló- és emlékiratíró báró Bánffy Jánosné báró Wesselényi Jozefa

Báró Wesselényi Jozefa, Kelemen Lajost idézve, „az egyik legelőkelőbb erdélyi főúri család sarja volt.”⁹ A Nógrád vármegyei eredetű, köznemesi Wesselényi család erdélyi története a XVI. századig vezethető vissza; a famíliának a század második felében kezdődő felemelkedéséhez Wesselényi Ferenc (1540–1594) tette meg az első jelentős lépést. Báthory István fejedelem szolgálatában kamarásként és tanácsosként a fejedelem legbizalmasabb emberei közé tartozott. Szolgálataiért 1582-ben kapott a fejedelemtől bárói rangot és kiterjedt birtokokat, Hadadot és Zsibót is beleértve. Így emelkedett a család az erdélyi középbirtokosok sorából a főnemesi családok közé. István fiában és grófi címet nyert majd nádorrá választott Ferenc (1605–1667) unokájában a család magyarországi ágának legfényesebb karrierjét futotta be, ez az ág azonban Ferenc fiaival ki is halt. Az erdélyi ágat Wesselényi Ferenc másik fia, Pál vitte tovább, az ő dédunokája a naplóíró Wesselényi István

8 Margaret EZELL, *Social Authorship and the Advent of Print* (Baltimore–London: Johns Hopkins University Press, 1999), 21–44.

9 KELEMEN Lajos, „Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa bárónő élete és emlékirata”, in KELEMEN Lajos, *Emlékirat*, 5. *Az Emlékirat* 1931-es kiadása mellett azonos címmel megjelent a Kelemen Lajos tanulmányait összegyűjtő kétkötetes kiadvány második kötetében is: KELEMEN Lajos, *Művelődéstörténeti tanulmányok II.*, szerk. SAS Péter, 70–77 (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2009).

(1674–1734). Az utóbbi fiaitól, Ferenctől (1705–1770) a hadadi és drági ág, Istvántól (1707–1757) pedig a zsbói ág jött létre. Wesselényi István unokája, Miklós fia ifj. Wesselényi Miklós (1796–1850), a reformkor kiemelkedő politikusa, „az árvízi hajós.”¹⁰

Polixéna és Jozefa családja a Wesselényiek hadadi ágához tartozott, apjuk a hadadi és drági ágat létrehozó Ferenc unokája, Wesselényi Farkas (1744–1811) fia. Jozefa 1812. április 21-én született Aranyosgyéresen báró Wesselényi József (1769/1777¹¹–1826) és gróf Kendeffy Ráchel (1780–1840) gyermekeként, és ugyane hónap 25-én keresztelték meg református vallásúnak.¹² Apja, Kelemen Lajos szerint, a család férfi tagjainak nagy részével ellentétben, közpályán nem szerepelt, élete nagy részét birtokain, főleg Hadadban és a Torda közeli Aranyosgyéresen, illetve télen családjával Kolozsváron töltötte.¹³ Más adatok szerint viszont császári és királyi kamarás, Közép-Szolnok vármegye adminisztrátora volt.¹⁴ Így említi Kazinczy Ferenc is az *Erdélyi levelekben*, 1816-os erdélyi útja során ugyanis szeptember 5-én egy éjszakát Hadadon,

10 A Wesselényi család történetére vonatkozó adatokat Fejér Tamás tanulmánya alapján foglaltam össze: FEJÉR Tamás, „A Wesselényi család irattöröksége és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára”, in *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*, szerk. HEGYI Géza és W. KOVÁCS András, Erdélyi Tudományos Füzetek 277, 295–315 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012), 295–297.

11 A családtörténeti adatbázisokban mindkét évszámmal lehet találkozni. Vö. „Wesselényi hadad József báró”, Geni Family Tree, elérés 2021. március 31., <https://www.geni.com/people/b%C3%A1r%C3%B3-J%C3%B3zsef-Wessel%C3%A9ny-de-Hadad-hadad/600000019494388721>, illetve „Wesselényi József hadadi, br.”, MACSE - Magyar Családtörténet-kutató Egyesület, elérés 2021. március 31., <https://macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=24975>.

12 KELEMEN, „Báró Bánffy Jánosné...”, 6.

13 Uo.

14 Legalábbis ekként említi az Erdélyi Múzeum 1817-es évfolyamának hatodik füzetében közölt előfizetői lista, felesége neve mellett: „Gróf Kendeffy Rachel, Hadadi Báró Wesselényi József’ Cs. K. Kamarás’ és Közép Solnok Várm. Adminisztratorának Hitvese.” *Erdélyi Múzeum* 4, 6. füz. (1817): 190. Ilyen minőségben jelenik meg a Magyar Családtörténet-Kutató Egyesület Magyar Főnemességi Adattárában is: „MACSE: Wesselényi József hadadi, br.”

báró Wesselényi József házában töltött, ahol az akkor négy éves Jozefa, a család többi gyermekével, épp „veres himlőben” feküdt.¹⁵ Wesselényi József felesége, Kendeffy Ráchel, a malmvízi nemes és gróf Kendeffy családból származott. Apja Kendeffy Elek (1740–1783), aki Hunyad vármegye főispánjaként, majd erdélyi főkormányzói tanácsosként emelte családjá rangját magasra, 1762-ben ugyanis Mária Terézia neki és leszármazottainak grófi címet adományozott. Ráchel anyja Bethlen Krisztina (1744–1807). Kelemen Lajos megfogalmazásában, Kendeffy Ráchel „egyike volt kora legeszesebb és lelke mélyéig magyar érzésű igazi nagyszonyainak, aki kemény kézzel és szigorúan, de egyaránt munkára és úrrá vagy úrnővé nevelte gyermekeit.”¹⁶ Barabás Miklós Polixéna lánya mellett őt is megemlíti emlékiratában, mint aki „nyílt házat és fényes asztalt tartott.”¹⁷ Alakja felbukkan Bolyai Farkas Szabó János marosvásárhelyi festőhöz 1829. január 1-jén írt levelében is. Bolyai ugyanis a Bécsben tartózkodó Szabó adósságainak rendezésére és hazautazására gyűjtést szervezett, és főnemesi családoktól kért segítséget. Levele értelmében Wesselényi Józsefné húsz rajnai forinttal járult hozzá a tehetséges marosvásárhelyi festő költségeinek fedezéséhez.¹⁸ Gróf Gyulay Lajos feltételezése szerint elképzelhető, hogy Wesselényiné életének erőszakos halál, vagyis öngyilkosság vetett véget.¹⁹ A szülők felnőttkort megért gyermekei közül öt lány és egy fiú említ-

15 KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, szerk. SZABÓ Ágnes, Kazinczy Ferenc művei (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013), 204.

16 KELEMEN, „Báró Bánffy Jánosné...”, 6.

17 „Barabás Miklós emlékirataiból”, in *Erdély öröksége: Erdélyi emlékiratok Erdélyről IX. Erdélyi arcok 1791–1867*, 171–241 (Budapest: Franklin Társulat, 1941), 207.

18 „Bolyai Farkas Szabó Jánoshoz, Marosvásárhely, 1829. január 1.”, in *Bolyai-levelek*, szerk. BENKŐ Samu, Téka (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1975), 165–166.

19 „Báró Wesselényi Jósefné szintén gyanú alatt van, miként megétette volna magát.” HÁSZ-FEHÉR KATALIN, szerk., „...barátom a túlvilágon is”: Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos naplójeljegyzései: 1835. május - 1861. október 28. (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék, 2011), 64.

hető. Jozefa nővérei Polixéna (1801–1878), Anna (később Bruckenthal Mihályné, 1806–1886) és Krisztina (később Nagy Péterné, 1807–1886), bátyja Farkas (1809–1870, később felesége Kendeffy Róza) és húga Mária (később Wesselényi Ferencné, 1814–1888).²⁰

Jozefa 1834-ben, 22 évesen ment férjhez losonci báró Bánffy Jánoshoz (1810–1873), az erdélyi főúri társadalom egy másik meghatározó családjába tartozó 24 éves fiatalemberhez. Bánffy a nagyenyedi Bethlen Kollégium elvégzése után a főúri ifjak neveltetésének megfelelően 1830-ban hosszabb külföldi útra indult, és beutazta Svájcot, Németországot, illetve Franciaországot. Visszatérve Erdélybe, az 1834-es országgyűlésen Kolozsvár szabadelvű követeként vett részt.²¹ Házassága után birtokaira vonult vissza, ahol a Széchenyi-féle reformgazdálkodás helyi alkalmazója volt. Az 1848-as erdélyi országgyűlésen Küküllő vármegye főispánjaként vett részt,²² a forradalom után azonban ismét visszavonult gazdálkodni. Az 1867-es kiegyezés után rövid ideig még egyszer politikai szerepet vállalt: 1869-től Torda megye felső kerületének képviselője volt. Egészségi állapota miatt azonban a közéleti szerepléstől ismét kénytelen volt visszavonulni, végül 1873. december 8-án, 63 évesen távozott az élők sorából.²³

20 A Wesselényi-testvérek születési és halálozási évének forrása: „MACSE: Wesselényi József hadadi, br.”

21 Kelemen Lajos Szék bányavároska követeként említi, de valószínűleg félreértette a *Vasárnapi Ujság* nekrológiájának következő mondatát: „Az alig 24 éves Bánffy János már az 1834-diki országgyűlésen mint Székvárosának [tehát Kolozsvárnak] szabadelvű követe üll.” –Á–R–, „Báró Bánffy János (1810–1873)”, *Vasárnapi Ujság* 21, 4. sz. (1874. 01. 25.): 49–50, 50.

22 Kinevezését Gyulay Lajos 1848. június 23-i naplóbejegyzésében említi: V. ANDRÁS János, CSETRI Elek és MISKOLCZY Ambrus, szerk., *Gyulay Lajos napló a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5 – 1849. június 22.*, 2. köt., Transylvanica varietas (Budapest: ELTE Román Filológiai Tanszék – KSH Lvt., 2003), 2:81.

23 Vázlatos életrajzát a *Vasárnapi Ujság* nekrológja alapján ismertettem: –Á–R–, „Báró Bánffy János (1810–1873)”.

Wesselényi Jozefa és Bánffy János a Szászrégentől 4 km-re található Bánffy-birtokon, Beresztelkén kezdte közös életét „nagy, kényelmes, manzárdtetős, földszintes udvarházban.”²⁴ A beresztelki birtok mellett életük fontos helyszíne volt még Kolozsvár, ahol a teleket töltötték, illetve Bánffy politikai szerepvállalása miatt időnként Pesten is éltek rövidebb ideig. Jozefa, jelenlegi tudásom szerint, legalább tizenegy gyereket szült, akik közül többen még gyerekkorukban meghaltak. A családtörténeti adatbázisok három, illetve négy felnőtt-kort megért gyereket említik: Polixénát (1835–1916), Zoltánt (1841–1892), Jozefát (1843–1893) és Ráchelt (1849–1936), de naplója szerint még legalább két felnőtt gyermekéről tudhatni: az 1874-ben 27 évesen elhunyt Endréről és az 1879-ben meghalt Máriáról.²⁵ Bánffy János halála után az özvegy állandó lakhelyét Kolozsvárra tette át. 1899. január 6-án hunyt el, huszonhat évvel élve túl férjét. A *Pesti Napló* gyászrovata ekként emlékezett meg róla: „Fennkölt szellemű élete a veszőfélben levő matronai erényeknek igaz fénye vala! A haza, a ház és az anyaszentegyház meleg szerelmében élt és ezeknek igazi hivei sóhajtják koporsója felett: Áldás volt élete! Áldott emlékezete!”²⁶

Jozefa, báró Bánffy Jánossal 1834-ben kötött házassága után voltaképpen kényelmes és meglehetősen biztonságos életet élt Beresztelkén. Mindennapjaik csendben és nyugodtan teltek, a bárót birtoka rendezése, illetve politikai megbízatásai foglalták el, Jozefa pedig a háztartás vezetésével és a gyermekneveléssel volt elfoglalva. Időnként rokonokat vagy közeli ismerősöket látogattak meg, koruk fontos eseményeiről

24 KELEMEN, „Báró Bánffy Jánosné...”, 8.

25 Kelemen is említi őket: Uo., 14.

26 *Pesti Napló*, 1899. jan. 9., 5. (*Napi hírek – Gyászrovat*) Elhunytáról a *Vasárnapi Ujság* is megemlékezett: *Vasárnapi Ujság* 46, 3. sz. (1899. január 15.): 49. (*Halálozások* című rovat)

pedig az újságokból tájékozódtak. Ezt a viszonylag nyugodt életet változtatták meg egyik napról a másikra az 1848–49-es forradalom eseményei. Jozefa maga így ír erről emlékirata legelején:

1834-ben férjhez mentem; azóta, huszonhárom évtől fogva, napjaim oly egyformán teltek itt, Beresztelkén, mint csak szokott lenni csendes házasságban, sok gyermekkel, közepes vagyonnal. Ki napirendembe belétanult, talán óránként meg tudná mondani foglalkozásom, mibe legfeljebb egy vendég vagy férjem mulattatása okoz némi csekély változást. A család nevezetes eseményeit egy évenként történendő pár napi út jó anyámhoz, amíg élt, azután testvéreimhez vagy napamhoz, és a gyermekeknek szinte minden másfél évre eső születése képezték. Azonban ezen csendes életbe egy zivataros intermezzót játszdottata a forradalom ideje.²⁷

Otthonukat a környezetükben élő oláh és szász lakosság feldúlta, állataikat elhajtották, házberendezésük nagy részét tönkretették, ág- és ruhaneműiket ellopkodták. Hat gyermekével és egy hetedikkel a szíve alatt Jozefának menekülnie kellett, és csupán két éves kényszerű távollét után, 1850 szeptemberében térhetett a család vissza Beresztelkére, hogy romba dőlt életüket ismét felépítsék.

Bizonyított tény, hogy kivételes történelmi körülmények között, extrém élethelyzetekben az írás használata fellendül.²⁸

²⁷ KELEMEN, *Emlékirat*, 26.

²⁸ A kora újkori börtöntapasztalat és íráshasználat összefüggéseire ld. például TÓTH Zsombor, „Börtönirodalom: egy hiányzó kora újkori hagyomány? A kora újkori börtöntapasztalatok irodalomtörténeti jelentőségéről (Vázlat)”, in *Börtön, exilium és szenvedés. Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai*, szerk. FAJT Anita, SZILÁGYI Emőke Rita és TÓTH Zsombor, 11–50 (Budapest: Reciti, 2017).

párhuzamosan, tehát egyidejűleg vezetett egész 1899-ben bekövetkezett haláláig. Míg azonban az 1848-ban elkezdett naplóban kizárólag a kor társadalmi-politikai eseményeiről írt, az 1881-es kezdetű szöveget személyes, családi események és magánéleti ügyek uralják. E személyesebb hangvételi napló immár a Kolozsváron élő, idős özvegyasszony mindennapi rutinjáról számol be, aki idejét gyermekei és egyéb családtagjai társaságában tölti, rokonokat látogat, templomba jár és különféle családi eseményeken vesz részt.

Párhuzamos naplói mellett, emlékiratából ítélve, 1857-ben („1834-ben férjhez mentem; azóta, huszonhárom évtől fogva...”) kezdi el önálló narratívaként az 1848–49-es eseményekkel kapcsolatos visszaemlékezéseit megírni. Az emlékirat gondolata azonban hosszabb ideig érlelődhetett benne, hiszen naplójában, egyfajta beékelt visszaemlékezésként, már 1853 augusztusában, majd október–novemberében is visszatér a forradalom idejére, ezeket a részeket pedig később az emlékiratba is bedolgozza. Jozefa minden bizonnyal többféle írásgyakorlattal is kísérletezett életében, hiszen az 1857-ben elkezdett emlékiratot korábban egy regényes korrajz formájában, álneves szereplőkkel is próbálta megírni, melyben Kelemen Lajos szerint saját otthonára és a környezetében élők személyére lehetett ismerni.³⁰ Ez a harminckét oldalnyi töredékes szöveg a XX. század elején még Kelemen rendelkezésére állt, pillanatnyilag azonban lappang, hollétéről nincs tudomásom.

A bárónő hagyatéka halála után leszármazottaihoz került, tőlük pedig később az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtárába. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1950. február 12-én való

30 KELEMEN, „Báró Bánffy Jánosné...”, 19.

megszüntetése után³¹ azonban levéltárának anyaga és kéz-
irattárának egy része Történeti Levéltár név alatt a Kolozsvári
Akadémiai Könyvtár kezelésébe jutott. Innen a levéltári
anyagot, vagy annak legalábbis jelentős részét, 1974-ben a
Kolozsvári Nemzeti Levéltár (ma Román Nemzeti Levéltár
Kolozs Megyei Igazgatósága) vette át, a kéziratári anyag pe-
dig az Akadémiai Könyvtárban maradt. A naplók és az emlék-
irat ma is itt találhatóak.³²

Esemény és emlékezet: 1848–49 Wesselényi Jozefa naplójában és emlékiratában

Wesselényi Jozefa naplója in medias res kezdődik, különösebb
bevezető, vagy a naplóírást motiváló magyarázat nélkül: „Ma
ugy vélem sorsunkat eldöntő csata lesz Urbán³³ s’ a székely-
ség közt.”³⁴ Az események közepén kezdődő narratíva azt a
feltételezést is megengedi, hogy az 1848–49-es forradalom
eseményeit elbeszélő részek voltaképpen folytatásai egy ko-
rábban elkezdett, ám időközben elveszett naplónak. E teóriát
azonban más források egyelőre nem támasztják alá. Ráadásul,

31 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattárának és Levéltárának bonyolult törté-
netéről: Kiss András, „Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és tör-
ténete”, in *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*, szerk. SÍPOS Gábor, 183–237
(Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009). A kolozsvári Egyetemi Könyvtár
és Akadémiai Könyvtár történetéről: JAKÓ Klára, „Egyetemi és Akadémiai Könyv-
tár, Kolozsvár”, *Aetas* 8, 3. sz. (1993): 207–211.

32 Jelzetük: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (Biblioteca Academiei Române –
Filiala Cluj-Napoca), Mss A 85; Mss A 86/I–V; Mss A 87. A naplók sajtó alá ren-
dezése folyamatban van. Megjegyzés tőlem. T. Zs. A naplók és az emlékirat utóéletéről
részletesen: TÖRÖK, „A bárónő naplót vezet...”.

33 Karl von Urban (1802–1877) osztrák katonatiszt, császári-királyi altábornagy,
aki a honvédsereg ellen folytatott erdélyi harcokban vett részt.

34 *Losonczi Báró Bánffy Jánosné Hadadi Báró Wesselényi Józefa Naplója. / Első
kötet. / 1848 november 1-től 1862 december 14-ig*, Kolozsvári Akadémiai Könyv-
tár, Mss A 86/I. A naplóból vett idézetek a továbbiakban is e kötetből származnak.
A kézirat oldalszámait nem tüntettem fel, az idézetekre a bejegyzés dátuma alapján
hivatkozom. Az idézeteket betűhíven közlöm, a központozást is csak a szövegértést
zavaró esetekben javítottam. T. Zs.

a napló írásképeiből ítélve úgy tűnik, hogy Jozefa formailag is ezúttal kísérletezte ki a számára legmegfelelőbb írásmódot. Ez utóbbi megállapítás is csak feltételezés, hiszen elméletileg semmi nem zárja ki másfajta írásképek alkalmazását egy esetleges korábbi napló esetében. Mindenesetre a fennmaradt kéziratokból ítélve Jozefa eredetileg különböző méretű és színű, különálló számozott lapokra³⁵ írta naplóbejegyzéseit és emlékiratát, melyeket később unokája, Bánffy János köttetett be.³⁶ A napló folyamatos, lapszél-től-lapszél-ig érő írásképpel kezdődik, ám csupán néhány lap után, a 18. oldaltól írója egy bal hasábos szövegtükörre tér át, és így folytatja naplóját (és emlékiratát) élete végéig. A szöveg ily módon való elhelyezése nyilvánvalóan praktikus célokat szolgált: Jozefa ugyanis folyamatosan újra meg újra olvasta naplóját, és az üres hagyott hasábon utólagos korrekciókat, kiegészítéseket hajtott végre. A hasábra „tördelt” írásképek egyrészt az idő rétegzett megtapasztalásáról tanúskodik, másrészt pedig folyamatos önelemzést és átdolgozást tett lehetővé. Wesselényi Jozefa naplójának kompozicionális alapegységét a naponkénti feljegyzések (dátum, és helyváltoztatás esetén helymegjelölések) jelentik. A napló oldalait a folyamatos, bal hasábos szövegezés tölti ki, rajzok nélkül, kiemelések legfeljebb aláhúzások formájában vannak jelen a szövegben.

Az 1848-ban elkezdett napló eseménybeszámoló, célja a társadalmi-politikai események dokumentálása. Magánéleti történéseket csak ritkán és szűkszavúan említ benne Jozefa. Az 1848–1862-es időintervallumot felölelő első naplókötetben például a forradalom és szabadságharc, majd az azt követő Habsburg-abszolutizmus eseményei foglalkoztatják. A köz-

35 A számozás folyamatos, de helyenként el van véve, és utólag javítva.

36 Lásd erről: TÖRÖK, „A bárónő naplót vezet...”.

vetlen környezetét, tehát az erdélyi főnemesség életét érintő eseményekről számol be: házkutatásokról, bebörtönzésekről, kivégzésekről tudósít, és természetesen nem kíméli a meglátásában laza, szervezetlen osztrák kormányzatot sem.

A naplóban az események idejének megörökítése zajlik, a narratív „pillanat”, az elbeszélés ideje tehát voltaképpen az események idejével azonos. Írója mellőzi az előzmények és következmények bemutatását, a távlati perspektívát. Jozefa családjával, gyermekeivel, illetve a család nevelőjével és néhány cseléddel Marosvásárhelyen tartózkodik a napló elkezdésének pillanatában, és szinte napi rendszerességgel tudósít a környezetében zajló csatákról, eseményekről: Szászrégennek 1848. november 2-án a székely csapatok általi felprédálásáról (november 3-i bejegyzésében ír erről); Marosvásárhelynek, majd Kolozsvárnak a császári alakulatok általi bevételéről (előbbi november 5-én – Jozefa november 10-én, öt napos hallgatás után ír az eseményekről; utóbbi november 16-án – Jozefa csak december 2-i bejegyzésében említi először); Bem Marosvásárhelyre való bevonulásáról (1849. január 13-án – Jozefa 12-ére datálja bejegyzését); Szebennek a Bem csapatai általi bevételéről (1849. március 11-én – Jozefa 13-iki naplójegyzetében említi). Bejegyzéseinek gyakoriságát nyilvánvalóan körülményei, illetve az érkező hírek befolyásolják, hiszen a naplóban elbeszélte események nagy része az orálisból, a hallott hírek nyomán érkezik az írás médiumába. Erre többször is utal a naplóban. November 3-án, Szászrégen felprédálása kapcsán írja: „Bévevék Régent s’ egy szemtanu mondá nekem, hogy borzaszto volt a pusztítás mit ott a székelyek véghez vittek.” November 14-én a következő bejegyzést teszi: „A’ postát elfogják s’ mégis jo hírek szárnyalnak Kolósvárról. Egy kereskedő ki onnan álútagon nagy bajjal ide juta, azt a hírt

hozá hogy tetemes álgyu és ember segítség érkezett Magyarországról Kolósvárra.” Kijelentéseinek hitelességét a hírek forrására, a szóbeliségre való utalással relativizálja elbeszélésében. Bejegyzéseibe gyakran ékelődnek be a „beszéllek”, „ugy mondják”, „hire van” kifejezések, vagy a narrátor hosszabb, kételkedő meglátásai, mint 1848. december 12-én: „Ma sok mindenféle valószínűtlen híreket hallánk, hogy Windischgrätz³⁷ megveretett volna Pestnél, Kolósvárt visszafoglalták sergeink, Háromszéken mind megölték volna az ellenök küldött rendes katonaságot, s’ viszont, hogy Urbán megverte volna sergeinket NagyBányánál. Már hogy mennyi igaz mind ezekből ki tudná kiszemelni?”

A hírek más része levél útján vagy a sajtóból transzponálódik a napló oldalaira. 1848. december 5-én írja: „Vevék levelet Kolósvárról, s’ a mennyire megnyugvék hogy jó embereim kevés kivétellel majd mind eltávoztak s’ az ott lévőknek is semmi bántódások nem történt, anyira lehangola azon tudat, hogy ott is semmi, vagy igen csekély ellentállás nélkül adá fel magát a város.” 1849. április 15-én pedig a következő sorok kerülnek a naplóba: „Buda Pest bevétele nem valosult meg, de anyi bizonyost tudunk már hírlapok útján, hogy a miénkek már Gödölön túl kergették a Windischgraetz táborát.”

A tér, amelyben Jozefa megtapasztalja a forradalom eseményeit, nemzetiégi kérdésektől hevesen átfűtött. 1848. december 3-án jegyzi meg:

Az oláh és szászság civakodni kezd egymás közt. A’ katonaságnak se akarnak már az oláhok engedelmeskedni,

37 Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Grätz herceg (1787–1862) császári és királyi tábornagy, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt 1849 áprilisáig a császári csapatok főparancsnoka.

Kolósvár mellett egy faluba úgy mondják negyvent lőtt le a katonaság. Tán csak zavarodna meg elméjük mint Babel építésénél, hiszen a mi célzt ők tűztek ki magoknak, sokkal vétkesb válatat, mert a camarilla e szerencsétlen ország szabadságát akarja letiporni, a szász és oláh nemzet pedig régi irigységét, bosszúvágyját és kapiságát akarja rajtunk kiönteni.

1849. június 22-e körül maradt családjával Marosvásárhelyen, az orosz csapatok beavatkozása nyomán, férje tanácsára, Szilágynagyfaluba, Bánffy János mostohanagyanyjának birtokára utazik gyerekeivel. Június 30-án így ír erről: „Néhány napot útba tölték, mert a muszka beülvén Brasso és Burgo Prund³⁸ felé, férjem félt hogy az oláhok és szászok erre a hírre újra feltámadnak, azért bátorságosabbnak látta, ha magyar helységbe telepedünk.” Szeptemberig maradnak itt, e hónap 4-én kelt bejegyzését már Kolozsváron írja. Beresztelkére csak egy év múlva, 1850 szeptemberében költöznek vissza.

Míg Jozefa gyermekeivel 1848 novemberétől 1849 júniusáig Marosvásárhelyen vészeli át a forradalmi időket, férje, főispáni teendőiből adódóan, a Küküllő megyei eseményekbe kapcsolódik be. 1848. november 1-jén a naplóíró így utal erre:

Éppen most telepede le grádicsunkon egy néhány lán-dzsás székely, látván hogy kedélyek levert s' mindegyik mellett egy egy siro nő, kérdém hogy honnan jönnek, be-szélék hogy Kutylfálnál megszalaszták őket a polák katonaság és oláhok s' a köteles hajot is elbocsáták a kö-zösülés gátlása végett, Radnoton talám keményebb lesz részünkről az ellentállás mert ott két száz rendes székely

38 Borgóprund (ma: Prundu Bargăului, Románia)

gyalogság van felállítva. Engem rendkívül érdekel, mert férjem ott van mint főispány táborunkat elességgel ellátando. Csak azon könyörgök hogy ha az Ég úgy rendelte hogy nekie vesznie kell legalább mint vitéz hulljon fegyverrel kezébe s' ne kerüljön a bosszus oláhok hatalmába kik borzaszto kínzásokat visznek a magyarokan véghez.

November 4-i naplóbejegyzésében ismét említi férjét: „Ma Küküllő Megyébe indul egy sereg székely, férjem is odamenyen s' újra megkísérti honvéd őrseret felállítani, gondolom nem nagy sükérral [!].” November 5-én szintén Bánffy Jánosról ír: „Ujra nyughatatlan éjjet tölténk. A Polák katonák az oláhsággal együtt Nyarádtónél vannak, ugy mondják a várost ostromlandok. A' székely katonaság elejőkbe ment s' az egész város fegyvert ragadt. Férjem is kiment csekély számu Küküllő Megyeivel.” Noha Bánffy többnyire nem volt a családdal Marosvásárhelyen, feleségével, vélhetően szóbeli üzenetek formájában, folyamatosan kommunikált. Így Marosvásárhelynek a császári alakulatok általi elfoglalásakor, az általános menekülés közepette, Jozefa kezdetben azért nem mozdul szálásáról, mert férje előzetesen így rendelkezett. November 11-én, visszatekintve az elmúlt napokra, ezt írja naplójában: „Borzaszto volt a szegény városi népnek állapotja ki már minden pillanatba várá az ellenség bérohanását. Mindenfelől szaladás, sírás hallatszott, cselédeim kértek, unszoltak hogy szökjök, [!] de nekem f[érjem]. ki a csatába ment volt azt parancsolá hogy ne mozduljak, azért imádkozva várám egy szobába hét gyermekemmel a réánk mért csapást.” A forradalom leverése után aztán rövid ideig férje is a bujdosottak sorsára jut. 1849. október 4-én Jozefa a következő sorokat jegyzi naplójába: „Az én férjem is bujdokol a Szilágyba, és még sok más üldözött.”

Wesselényi Jozefa naplójának diskurzusa tényszerűséget sugall, a külső világra koncentráló adatokat közöl, érzelmei főként férje miatti aggodalmában és gyermekei sorsával kapcsolatos félelmeiben artikulálódnak. 1848. november 14-én írja: „Nekem borzaszto állapotom vagyonunktól megfosztva, f.[érjem] üldözött földönfúto, szivem gyermeke kicsi Ferencz cholérába, cselédeimtől elhagyatva, küzdöm gyenge nő létemre balsorsom ellen, s' még kérem a mindenhatót hogy nyujtsa nyomorú éltemet, mert akkor mi lenne hét gyámoltalan gyermekemből?” Marosvásárhely bevételére emlékezve, egy évvel később, 1849. november 5-én, a forradalmi események talán számára legkritikusabb pillanatára tekint vissza naplója hasábjain:

Visszaemlékszem éppen ma esztendeje Gedeon³⁹ bevéve Vásárhelyt, futánk onnan, az ellenség, s' leginkább a vad oláh csorda elől. Soha se felejttem el mint vevének körül ártatlan gyermekeim bennem pártfogot, támaszt remélve, s' mint vérzék szivem azon gondolatra hogy talám egy pár percz mulva tétlen kell elnéznem mint kinozza őket egy vad oláh, mert hogy engem is hasonló sors érhet annyi félteni való tárgy mellett, soha egy pillanattig se juthata eszembe.

Az elbeszélő nemi identitása mellett leggyakrabban főnemesi hovatartozásának ad hangot a napló oldalain. A tárgyilagos, mondatnyi vagy néhány sornyi bejegyzések csak sejtetik, hogy bárónóként milyen nehéz lehetett a kiszolgáltatottság és a gyakran megalázó új élethelyzetek elviselése. 1848. november 13-án írja: „Azt mondják hogy székely földön rossz indulattal

39 Gedeon József császári tábornok.

vannak a menekvő urak eránt, nem vettem észre, minket mindenütt a legnagyobb szívességgel fogadtak, hanem annyi igaz, hogy ott is nagyon elterjedtek a communistisch eszmék." A kiszolgáltatottság, a folyamatos bizonytalanság elviselhetetlennek tűnik számára a kialakult új helyzetben. Néhány nap múlva, november 27-én jegyzi be naplójába: „Ez a bizonytalanság borzaszto állapot. Még a mindennapi élet is nehezült, a' nemesség majd mind ki van pusztitva, a' cselédek nem akarnak többet függni, s' a legocsmányabb hálátlanságot mutatják, minket elhagyott székelyföldi vándorlásunkba a kocsis, ki tizenhat s' az inas ki tizenkét évet lakott volt nállunk." A cseléd tartással és -fogadással kapcsolatos problémák gyakran térnek vissza a naplóban. A felmerülő nehézségeket Jozefa időnként keserű humorral próbálja tűrhetővé tenni saját maga számára is. Erre utal 1849. január 3-ai bejegyzése:

Nagy baj van a cseléd fogadással, az urasság elszegényedvén nem ígérheti a régi nagy fizetéseket, ők pedig nem akarják a körülményekhez alkalmazni magokat. Egy úgy nevezett cselédszerző vállalja a szerzést ajándék ígérete mellett magára, s' jót neveték rajta, midőn egy szakácsné keveselvén az ígért fizetést, avál akará réá venni egész ékes szollással hogy nagyobb szerencse báro mint polgárnőt szolgálni, bizony gondolám, jól teszi a szegény cseléd ha efélébe talál kárpotlást, mert erszényünk nem telibb s' bizonyosan nem pontosabb a polgárnőkénel.

Mint látható, Wesselényi Jozefa személyes tapasztalatai az erdélyi főnemesség kollektív világába ékelődnek be. A főnemesség életvitelére ható történelmi események között azonban időnként magánéleti történésekről és tragédiákról is

értesülhet az olvasó. Valamikor 1849. február 7. és 25. között leánygyermek születik, 1848. november 22-e és 1849 nyara között pedig, rövid egy év leforgása alatt, két fiúgyermekét veszíti el kolerában. 1849. szeptember 4-i naplóbejegyzésében egyértelműen az anya fájdalma szólal meg a szövegben: „Mint a köz mint a magány éltembe nagy dolgok szakasztaták félbe velem naplom. Másodszor ragadá ki a halál egy bütelyes nyomorúságos év alatt egy imádott fiut gyermekeim köréből. Meghala Gejzám is chollérába, s' én szegény anya vigasztalhatatlan vagyok.”

Wesselényi Jozefa először 1853. augusztus 10-én, október 6-án, majd november 1-jén tér vissza naplójában, egyfajta beékelts visszaemlékezésként, az 1848-as eseményekre. Ezeket a passzusokat utólag bedolgozza emlékiratába. Később, 1854. május 14-én, amikor több hónapos kolozsvári tartózkodás után visszatér Beresztelkére, ismét a forradalmat követő megérkezés és a két évi távollét emlékeit idézi fel egyetlen bekezdésben:

Újra kellemes falusi lakunkba vagyunk, s' mily más érzélemmel, mint mikor két évi távol lét után a forradalom idejébe, haza tértünk. Az alatt oly sok különböző változás történt, egy kiss leányunk született a legnagyobb nyugtalanságba, mert éppen akkor verték vissza Bémet Szebennél, s' jól tudtuk hogy a sereg sorsához van kötve a magyar lakosságé is. Különösen M. Wásárhely hol akkor mulattunk az oláhság martalékja lett volna. S' két kedves fiunk halt meg cholérába a sok vándorlás, s' az ahoz kötött nélkülözések s' kényelmetlenségek miatt. Honnomat a legnagyobb fénypontján láttam, s' azután rabságba sujtva. Soha se felejtetem azon kínos

ellentétet midőn győzelmes sergeink védangyalakként idvezeltük, s' azután keserű könnyekkel kísértük, idegen ellenség elől honnunkból kivonulni.

A forradalmi eseményekre való visszaemlékezés és azok külön narratívaként való megfogalmazása hosszú időn keresztül foglalkoztatta, mígnem vélhetően 1857-ben leült, hogy emlékiratait elkezdje. A szöveg immár közel tíz év távlatából tekint vissza az eseményekre, azokat keretbe helyezve az előzményektől, a kolozsvári országgyűlésen, majd a család forradalom alatti menekülésén keresztül az orosz csapatok kivonulásáig és az önkényuralom kezdetéig. Az elbeszélés ideje tehát tíz-tizennég évvel követi az eseményeket, az emlékirat ugyanis feltehetőleg hosszabb időn keresztül készült. A szöveg kézírata nem tünteti fel a befejezés időpontját, Kelemen Lajos úgy véli, ez minden valószínűség szerint 1863-ra tehető.⁴⁰ E hosszabb időintervallum alatt a megírás helyszínei is változhattak: az elbeszélésből ítélve Jozefa Beresztelkén kezdte írni, de a család a téli hónapokat gyakran töltötte Kolozsváron, elképzelhető tehát, hogy bizonyos részek itt készültek. Arról, hogy miért épp 1857-ben, negyvenöt évesen kezdte el írni visszaemlékezéseit a forradalomra, Jozefa emlékiratában és naplójában is hallgat. Az elbeszélés nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen aktuális élethelyzet vagy történes váltotta ki az emlékezés folyamatát. Kronologikus elrendezést követ, az emlékek 1848 márciusával, a pesti és bécsi forradalmi mozgalmakkal indulnak és az orosz csapatok kivonulásával, illetve az önkényuralom kezdetével érnek véget. Az emlékirat tehát Jozefa életének meghatározott időszakát,

40 KELEMEN, „Báró Bánffy Jánosné...”, 20.

a forradalom által előidézett „zivataros intermezzót” idézi fel, amely bizonyára traumatikus emlékeket hagyott benne. Az írás terapeutikus funkcióját nem teszi egyértelműen a leírtak tárgyává, az emlékezés viszont lehetőséget teremt bizonyos tanulságok levonására és néhány élettapasztalat utólagos megfogalmazására. Jozefa önreflexív emlékező, tisztában van azzal, hogy saját emlékei szubjektívek és csupán egyéni értelmezését nyújthatják a történéseknek. Az emlékirat elején ugyanis, amikor leendő olvasóközönségét, unokáit szólítja meg, a következő megjegyzéssel folytatja a bevezető sorokat:

Históriát ne várjatok tőlem, mert ahhoz nem tudok, s azért nem is fogok neki, csak a körömben s különösen családban történeteket mondom elő; hiszen ez is érdekel bírhat előttem, mert nagyszüléitek, szüléitek és rokonaitok és sok előttem ismerős nevek szerepeltek. A nagy drámának ezen csekély jelenetei segítenek néktek fogalmat adni az akkori időről. Kiegészítő részei ezek a nagy egésznek; mint egy képnél a főtárgyak mellékalakjai.⁴¹

A históriától való egyértelmű elhatárolódás olyan elbeszélőről tanúskodik, aki tisztában van a történetírás műfaji konvencióival, ugyanakkor azzal is, hogy saját elbeszélése nem a história műfaji elvárásai szerint íródik. A fentiek értelmében az individuum narratívája ugyanakkor annak tudatosításával kapcsolatos, hogy ő maga egy tágabb közösség része, és tartozik e közösségnek az események saját szempontú elmondásával. A szöveg tehát családtörténeti kontextusba ágyazódik, és e családcentrikus narratíva tágabb perspektívája az a főnemesi kulturális környezet, amelyben Jozefa szocializálódott.

⁴¹ KELEMEN, *Emlékirat*, 27.

Hiszen az arisztokrata-főnemesi írástudás és írásszokások, mint naplóvezetés, levelezés, külföldi szerzők fordítása, illetve a devocionális irodalom (imádság, elmélkedés) különböző műfajaival való kísérletezés már jóval a XIX. század előtt szorosán összetartoztak. Jozefa közvetlen családjában is több íráshasználóval találkozunk: Polixéna nővére útleírást publikál (!); Polixéna férje, Jozefa sógora, John Paget, szintén napló- és útleíró;⁴² Jozefa naplóinak egy-egy bejegyzése szerint a naplóvezetés több generációra visszavezethető írásszokás volt a családban: a nagyszülők naplóit és leveleit anyja olvasta fel nekik; Kelemen Lajos adatai szerint férje, Bánffy János is vezetett naplót,⁴³ sőt, a családban már a gyerekek is írtak, vélhetően az íráskészség fejlesztésére, gyermeknaplót. Egy ilyet említ Jozefa is az emlékiratban: „Kedves kis Géjza fiam így ír a le gyermeked naplójában; »úgy sírtunk, mikor apánktól megváltunk, mintha sohase látnók többé meg egymást.«”⁴⁴ És a példákat folytathatnánk, hozzátevé, hogy ennek a széleskörű főnemesi íráshasználatnak, a források nagy részének elpusztulása miatt, ma már csak egy töredékét

42 John Paget naplóját részben Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban, részben pedig Bukarestben, a Román Akadémia Könyvtárában őrzik. Az OSZK-ban őrzött naplónak az 1848/1849-es forradalommal kapcsolatos kötetéből magyar fordításban és angolul is jelentek meg részletek: HORVÁTH Jenő, szerk., „A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben: Paget János feljegyzései, 1849. június 13. – augusztus 27.”, *Hadtörténelmi Közlemények* 29 (1928): 349–362, 482–496; Henry Miller MADDEN, „The Diary of John Paget, 1849”, *The Slavonic and East European Review* 19, No. 53/54, *The Slavonic Year-Book* (1939–1940): 237–264. Paget legismertebb műve 1835-ös magyarországi és erdélyi útja élményeiből született: JOHN PAGET, *Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political, and economical*, 2. Vol. (London: John Murray, 1839). A kötetet Angliában többször kiadták, Amerikában is megjelent, sőt német fordítása is készült. Teljes magyar nyelvű kiadása nincs. Szemelvényes fordítása 1985-ben a Helikon kiadónál jelent meg: JOHN PAGET, *Magyarország és Erdély*, szerk. MALLER Sándor, ford. RAKOVSKY Zsuzsa, 329–348 (Budapest: Helikon Kiadó, 1987). 2011-ben némi kiegészítéssel ismét megjelent: JOHN PAGET, *Magyarország és Erdély – Naplójegyzetek*, szerk. Cs. LINGVAY Klára (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2011).

43 KELEMEN, „Báró Bánffy Jánosné...”, 23.

44 KELEMEN, *Emlékirat*, 127.

láthatjuk.⁴⁵ Fontos kiemelni tehát, hogy Wesselényi Jozefa íráshasználatában családi szokást követ és mintát utánoz, és gyermekein keresztül át is adja ezt a hagyományt a következő nemzedéknek. A generációk közti kommunikáció igénye tehát a legerősebb motivációja az írásban. Mert, noha naplóját és emlékiratát nem megjelentetés szándékával írja, lelki szemei előtt határozottan körvonalazódik jövőendő olvasóközönsége, unokái, akiknek egyfajta mikro-narratívát, „petit histoire”-t kíván írni, egy olyan elbeszélést, amelyet szemtanúként ő maga tapasztalt meg, és amely saját családtörténetük megértésében segíti majd utódait.

A forradalom és szabadságharc eseményeiből így természetesen azok az emlékek maradnak meg számára legelevenebben, amelyek saját életkörülményeit és családjá sorsát érintették. Következésképp a naplóban az érkező hírek alapján szinte napi rendszerességgel bemutatott harctéri események és csaták az emlékiratban csak helyenként, említés szintjén vannak jelen, a fókuszban lévő családi események (menekülés, az otthontól való kényszerű távollét) tágabb kereteként jelennek meg.

Az emlékiratban elbeszélt események ideje jóval a naplóban rögzített történések ideje előtt kezdődik. Míg a napló 1848. november 1-jén indul, az emlékirat az 1848-as márciusi fejlemények előzményeivel kezdődik. A család Beresztelkén, hírlapok útján értesül a párizsi megmozdulásokról; ezt követően Bánffy János Kolozsvárra utazik, és részt vesz a március 21-i városi közgyűlésen és az azt követő eseményeken. Később hazautazik és a május 29-i kolozsvári országgyűlés idején már felesége

45 Wesselényi Polixéna angliai és franciaországi útinaplója (és vélhetően más kéziratok is) 1849-ben az aranyosgyéresi kastélypark tavának iszapjában enyészik el. Vö. JÉKELY Zoltán, „A XIX. század Murányi Vénusza”, in WESSELÉNYI Polixéna, *Olasz-honi és schweizi utazás*, s. a. r. GYÖRI János és JÉKELY Zoltán, 355–443 (Budapest: Magvető, 1981), 411.

is vele van: más nők társaságában ő maga is részt vesz az országgyűlés megnyitásán. Ezen az országgyűlésen mondják ki Erdély újraegyesítését Magyarországgal, valamint a jobbágyfelszabadításról, a törvény előtti egyenlőségről, a vallások egyenlőségéről és a közös teherviselésről alkotott törvényeket. Bánffy Jánost ekkor nevezik ki Küküllő vármegyei főispánnak. Jozefa a mindennapi életben bekövetkezett változásokat is észben tartja évek múltán. Így ír emlékiratában a Kolozsváron tapasztaltakról: „Sok minden aprólékosság változott meg a külsőségekben. Nem volt többé divatos *alázatos szolgájával* köszönni, hanem *Isten áldját* kellett mondani. Háromszínű szalagokat és tollakat viseltek a férfikalapokon, süvegeken. Szüntelen éljeneztek, macskazenéztek, magasztaltak, ócsároltak. Az utcákat elnevezték Szabadság, Wesselényi utcának stb.”⁴⁶ Mint írja, szabadelvűsége ellenére sem gondolta helyénvalónak, hogy a Kolozsvár mellett megrendezett népünnepen „tollas dámák bő gatyájú kocsisokkal táncoljanak”,⁴⁷ mert, véleménye szerint, a törvény előtti egyenlőség kimondása távolról sem jelentett műveltség- és kulturáltságbeli egyenlőséget.

E kezdeti időszakról emlékezetében számos életképszerű jelenet marad meg. E jelenetek teszik szemléletessé elbeszélését, és a forradalom és szabadságharc egyfajta alulnézeti olvasatát nyújtják. Betekintést engednek abba, ahogy a mindennapokban a különböző társadalmi hovatartozású emberek megélték a változásokat. Humorra kiélezett példája egy ilyen esetnek saját dajkájuk jogegyenlőséggel kapcsolatos értelmezésének elbeszélése:

⁴⁶ KELEMEN, *Emlékirat*, 45. Kiemelések az eredetiben. T. Zs.

⁴⁷ Uo., 44.

A földműves osztálynál is nagy volt a várakozás, s fájdalom, bizalmatlanság a földesurak irányában. Mi gyakran kívántuk őket felvilágosítani reményteljes jövőjük felől, de nem úgy vették, mint kellett volna. A reájok nézt idves változásokat a császárnak vélték köszönhetni, és se meg nem értették, se el nem hitték a nemességnek áldozatra készségét. A nagyobbik leányom dajkája bejáratos volt hozzánk. Férjem monda neki egyszer: „Halgass csak ide, Kati, mi minden jó vár reátok”, és elősorolá neki az úrbéres osztály [által] nyert jogokat. Midőn a jogegyenlőségre jutott, felém fordula a nő s kétkedőleg kérdé:

– De ugye azért még nem veheti el az én fiam a Nagysád leányát?

– Nem bizony – felelém neki –, még sokat kellene a te gyermekeidnek hágni s az enyimeknek szállni, hogy öszszeházasodhassanak. Látod, aki tanult, csak olyannal kíván egyesülni, ki tud, s ki dolgozik, olyannal, ki dolgos. Nem is ér az semmit, hidd el, legjobb mindnyájunknak, ha megmaradunk, hová a Gondviselés helyeztetett.

Mindazonáltal bölcs leckéim eredménye az lőn, hogy az én asszonyom rögtön elfuta a vásárba egy vékony szalmakalapot venni gyermekének, kit – úgymond – éppen úgy megillet már, mint a báróját.⁴⁸

Az országgyűlés felosztatása után a család falusi birtokukra, Beresztelkére tér vissza, Bánffy János pedig, főispáni teendőiből adódóan, Küküllő vármegyében időz. Innen költöznek aztán, főként a mezőségi oláhságtól való félelmük miatt, 1848 októberében Marosvásárhelyre. Téglási Ercsei János, a marosvásárhelyi református kollégium tanára és akkori rektora

48 Uo., 32.

fogadja be őket ideiglenesen otthonába. Mint Jozefa is megjegyzi, a kb. 11–15 személyből álló vendégsereg valósággal elözönli a tanár csendes lakását. „Magam, hat gyermekem, a napam, Jancsó, a nevelő, egy francia bonne leányastól s még egynéhány cseléd.”⁴⁹ Rövid időn belül azonban sikerül más szállást szerezniük, és a népes család a Szentgyörgy utcába teszi át ideiglenes lakhelyét.

Az emlékirat egyik magával ragadó része annak a többnapos menekülésnek a részletes leírása, melyre 1848. november 5. és 10. között került sor, akkor, amikor az osztrák csapatok elfoglalták Marosvásárhelyt. E néhány nap eseményeinek szimultán elbeszélése, nyilvánvalóan a körülmények miatt, hiányzik a naplóból: november 5. és 10. között Jozefa hallgat, csak november 11-én tér vissza az elmúlt napok történéseinek leírására, ám ekkor is csak szűkszavúan teszi ezt meg, megálapítva, hogy „négy napi nyomoruságos bujdosásunk után” végül kénytelenek voltak visszatérni a városba. E néhány nap emléke azonban nem tompul az évek elteltével sem, hiszen a forradalom a legkritikusabb időszak lehetett Jozefa és gyermekei életében. Az emlékiratban vélhetően épp emiatt kerül sor e néhány nap vándorlásainak részletes kifejtésére. Miután november 4-én férje nemzetőrként parancsot kap, hogy „kirukkoljon”, Jozefa egyedül marad szállásukon gyermekeivel és a cselédséggel, akik folyamatosan menekülésre unszolják. Kezdetben, férje tanácsát követve, nem kíván szállásáról mozdulni, de az első ágyúdörgések végül őt is készülődésre indítják. Várandósan, a háztartásában élő további tizennégy személy társaságában két kis szekéren indulnak ki a városból, egy valóságos szekérkaravánhoz csatlakozva. Később Bánffy János is utoléri őket, és együtt folytatják a menekülést négy

49 Uo., 51.

napon keresztül Székesen (Săcăreni), Iklandon (Iceland), Vadadon (Vadu) keresztül, végül, férje nélkül, vissza Marosvásárhelyre. Közben egy-egy éjszakára ideiglenes szállásokon a házigazda jóakarátának vannak kitéve, cselédek egy része pedig megszökik. Visszatérve Vásárhelyre, szállásukat, két szoba kivételével, oláhok által elfoglalva találják, a kényszervendégekkel pedig ideig-óraig kénytelenek együtt élni.

Wesselényi Jozefa naplója és emlékirata nem heroizáló olvasatát adja az 1848-as eseményeknek: mindkét szöveg-típusban kíméletlenül mutat rá a krízishelyzetekben megmutatkozó emberi esendőségekre, társadalmi, nemzetiségi és nemi hovatartozástól függetlenül. Nem elfogult értelmezője az eseményeknek, a székely csapatok között uralkodó fegyelmezetlenségre és kihágásokra is éles kritikával világít rá: „Egyáltalában nagyon rossz fegyelem volt a székely seregben, azért napirenden volt köztük a gyilkolás, rablás, gyújtogatás. Így történt a Szászrégen felgyújtása is, mert az korántsem a kormány parancsából vagy a vezéreknek kitűzött szándékából történt.”⁵⁰ Úgyszintén metsző iróniával nyilatkozik a katonai kórházak női felügyelet alá tétele kapcsán a kisvárosi korteskedésről és az elnöki pozícióért folytatott harcokról, vagyis az új helyzet által teremtett új nyilvános női szerepekkel kapcsolatos visszásságokról. Az emlékiratot számos hasonló, az emberi viszonyokról árulkodó korrajz színesíti. Ezek közül néhányat a naplóban is megörökít Jozefa, ám az eltelt idő és a nyugodtabb íráshelyzet a következtetések és tanulságok levonására, valamint a leszármazottaknak, unokáknak szánt oktató, nevelő, moralizáló szándék kifejezésére is elegendő helyet teremt. Amikor például 1848 őszén néhány napra Marosvásárhelyről a közeli falvakba menekülnek, cselédjeik

50 Uo., 69.

részint nem akarnak velük tartani, részint útközben hagyják el őket. Erről így emlékezik meg az emlékiratban: „Úgy vettük észre, hogy a főbb ok, miért cselédeink elhagytak, abban rejlett, hogy ők a mi vesztünket és vagyonunk felosztását bizonyosnak vélvén, ők is akartak osztozni a prédában. [...] Mindezt csak azért mondom el, hogy ne ítéljetez, kedves gyermekeim, a míveletlen ember felől, a ti eszméitek és elveitek után. Legelőbb is, tetemes különbség van a birtokos és birtoktalan ember fogalmai közt.”⁵¹

Az emlékirat elsődleges forrásai nem a szóbeliségből érkező hírek, sem pedig a nyomtatott média, mint a napló esetében, hanem a szövegíró emlékezete. A visszaemlékezést emellett „előszövegek” (avant-textes)⁵² is segítik, ezek elsősorban a korábbi napló egyes bejegyzései, melyek utólag, módosított változatban, a memoár szövegébe is bekerülnek. Az emlékiratnak azonban emellett bizonyára voltak más előszövegei is. Kézirata nem egészen tisztázat, hiszen vannak benne javítások, ám a szövegnek biztosan voltak fogalmazványai. Sőt, Kelemen Lajos megállapítása szerint Jozefa, egyfajta visszaemlékezési kísérletként, írt is egy mára eltűnt „regényes korrajzot”, melyben szintén a saját környezetében történetekre lehetett ismerni.⁵³ A meglévő „előszövegek”, a napló bizonyos bekezdései és az emlékirat közötti különbségek mindenesetre az emlékezet működési mechanizmusaiba és az elbeszélő én-képének fejlődésébe engednek betekintést. Jó példát nyújtanak erre a naplónak és az emlékiratnak a katonai kórházak női

⁵¹ Uo., 90–91.

⁵² A fogalmat Philippe Lejeune használja az autobiográfiák genetikus kutatásával kapcsolatos tanulmányában: Philippe LEJEUNE, „Auto-Genesis: Genetic Studies of Autobiographical Texts”, in *On Diary*, szerk. Jeremy D. POPKIN and Julie RAK, 213–235 (Honolulu: University of Hawaii Press, 2009).

⁵³ Vö. a 29. lábjegyzethez tartozó főszöveggel.

felügyeletével kapcsolatos paragrafusai. Naplójában Jozefa 1849. május 10-én ír erről, a következőképpen:

A' katonai kórházakat nő felügyelet alá tették. Egy országos ápolónő társaság alakult, melynek fő felügyelője Meszlényiné Kossuth Susána. Megvallom nekem egy kissé Napoleon fogásnak tetszik Kossuttól, nővérét szerepeltetni, de se' baj, hiszen a nagy embereknek is megvannak gyengéik, s' a fő dolog, hogy szegény betegeink jól legyenek látva. Hanem azt nem tudom ha célt érhetünk é? Mert a Vásárhelyi nőkről ítélve nem sok okost vihetünk ki, félre értve kötelességeket, a helyet hogy szerényen keresztényileg kívánnának az emberiségért munkálni, pártérdekkel eltelve, éretlen politizálásba, s' még corteskedésbe is ereszkednek; az ékesen szollás kország bántja őket. A minap Berzenczeinek⁵⁴ egy méltó nővére nagy pathosszal azon javallatot tevő, hogy a ki valaha Kóssuthot hibáztatta az ne lehessen tagja ezen társaságnak. Igazán kedvem lett volna mondani hogy magam is felség vagy is Kossut sértés bűnébe estem, különösen akkor, midőn Berzenczeit az álladalomnak oly sok pénzével bizta meg, melyből ő azután, 50,000ról nem tudta számolni. Egyáltalába sokan a márciusi hazafiak közül azt hiszik, hogy leg buzgobb honfiak ha Kossutot éigig magasztalják, s' azonban az álladalom pénzét bézsebelik.

Az emlékiratnak a kórházak női felügyeletével kapcsolatos részéből teljes mértékben hiányzik a napló szövegében egyértelműen érezhető Kossuth-kritika. A kisvárosi nők „kóroda-

⁵⁴ Berzenczey László (1820–1884), az 1848–49-es szabadságharcban székelyföldi kormánybiztos.

elnökségért” folytatott nevetséges harcát az emlékiratíró viszont ugyanolyan távolságtartó-ironizáló hangnemben mutatja be, mint a naplóban. Az emlékiratból azonban az is kiderül, hogy Jozefa maga is az elnökjelöltek között volt, de a bizottság végül nem őt választotta meg. Az elbeszélés erre vonatkozó része ugyanakkor egy párbeszéd felidézésével egészül ki. A dialógus szerint az elnökválasztás után Jozefa többmagával hazafele indul, és útközben egy csoport katona mellett visz el útjuk. Az egyik honvéd, megállítva a beszélgető nők csoportját, rákérdez az elnökválasztás tényére, Jozefa elnökségével kapcsolatos preferenciájának is hangot adva. A bárónő informálja, hogy a választmány többségi szavazata nem az ő javára döntött, így az „alkotmányos honvédem”-nek nevezett személy is belenyugszik az eredménybe.⁵⁵ A szövegből nem derül ki, hogy Jozefa személyének a lokális közösségben való presztízsértéke befolyásolta-e a honvéd véleményét, vagy egyszerűen csak olyan ártatlan flörtről volt szó, amely rendkívüli élethelyzetben belefért a még fiatal bárónő és a katona közötti társadalmi érintkezésbe. Ez utóbbi feltételezést erősíti, hogy az elbeszélte jelenetet egy Coburg-huszárral való hasonló „mulatságos beszélgetés” felidézése követi az emlékiratban.⁵⁶ E jelenetek mindenesetre arról tanúskodnak, hogy a forradalom óta eltelt jónéhány esztendő a traumatikus események mellett a kellemesebb, mulatságosabb emlékek felidézését is lehetővé teszi, időnként a női elbeszélő hiúságának is helyet engedve.

Az emlékiratban elbeszélte életképszerű jelenetek ugyanakkor nem fölösleges digressziókként hatnak, és a szöveg koherenciáját sem bontják meg. Ellenkezőleg, épp ezek a jelenetek

⁵⁵ Ld.: KELEMEN, *Emlékirat*, 59–61.

⁵⁶ Uo., 61–63.

teszik szórakoztatóvá, élvezetessé Wesselényi Jozefa visszaemlékezését. Az emlékirat utolsó sorai a narráció befejezettségére utalnak: „Az oroszok eltávozta s az első izgatottság után halálcsend állott elő: a leigázott nemzet kétségbeejtő hallgatása.”⁵⁷ A szöveg befejezett, a forradalmat követő események azonban az emlékirat befejezésének pillanatában is folytatódnak. A legutolsó mondat tágabb szövegkörnyezetben pozicionálja az emlékiratot, az egyéni íráshasználaton belüli különféle szövegtípusok összefüggéseire utal: „Ami azóta [az oroszok eltávozta] nevezetes történt, naplómban mind leírtam.”⁵⁸

Nők, emlékezet és főúri családtörténet

Wesselényi Jozefa nemcsak emlékiratában, hanem naplóiban is egyértelművé teszi, hogy írásainak megcélzott olvasói leszármazottai, gyermekei és unokái. Naplóiban többször is megszólítja őket, a szóbeliséget imitálva mintegy elbeszélget velük.⁵⁹ 1852. június 22-én például egy Kolozsváron történt esetet jegyez le. A tudósítás szerint a Bethlen család egy fiatal leánytagját a háznál elszállásolt osztrák tiszt feljeleníti, mert a leányka, elfeledkezve magáról, osztrák dalt dúdol, a tiszt e cselekedetet pedig úgy értelmezi, hogy a leányka szándékosan őt kívánta bosszantani. E jelenet kapcsán írja Jozefa a következőket:

57 Uo., 135.

58 Uo.

59 A szóbeliség írásban való imitálása a narráció hitelességének megteremtését szolgálja, és az ego-dokumentumokban az elbeszélők által gyakran alkalmazott eljárás. Két kora újkori példa elemzéséhez lásd: TÓTH Zsombor, „Találkozás az egyszerűvel. A homo narrans és a homo scribens jelenléte a kora újkori emlékirat-irodalomban: Esszé”, in *Aranyhíd*, szerk. JAKAB Albert Zsolt és VAJDA András, 695–703 (Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017).

S' el hiszitek é szép kiss unokáim hogy lehetett oly alaton katona tiszt hogy felado legyen, lehetett oly kicsinyszerű törvényszék, mely nem csak hogy egy ily nevetséges vádat felvegyen hanem még egy fiatal leánykát, egy Bethlen kisasszonyt, tizenöt vesszőcsapás és két héti börtönre ítéljen, s' végtére, o! képtelenség, egy huszonkét éves fejedelem, ki oly lovagiatlan lehessen, hogy uralkodása alatt a nők korbácsoltatása, s' vesszőztatása napirenden legyen? Már tudom kívánjátok tudni minő eredménnyel a dolognak, tehát tudjátok, hogy ebbe a minden illedelmet legázoló democratico absolutisch⁶⁰ korba, se merék ezen botor ítéletet véghez hajtani, mert a caesar kegyelmessége jelét adá, megbocsátván egy gyermekes csint.

Amikor 1853. augusztus 10-én először tér vissza naplójában a forradalmi eseményekre, ezt megelőzően, augusztus 3-án az alábbiakat jegyzi be naplójába, ismét leszármazottait szólítva meg:

Közönségesen hiszik hogy nagy események elő napjain vagyunk, de itt nállunk mégis oly nagy a pangás oly sötétségbe tartanak hogy egyebet mende mondánál nem írhatnék, azért vissza térek a forradalom elején való eseményekre és az akkori személyes viszonyainkra, mik előttetek unokáim! bizonyosan nagy érdekléssel fognak bírni.

Úgyszintén, 1881-ben, amikor második, párhuzamos házi naplóját elkezdi, feltételezett olvasóinak ismét leszármazottait,

60 Kiemelés az eredetiben. T. Zs.

gyermekait és unokáit jelöli meg, visszautalva egy íráshaszná-
lással és olvasásgyakorlattal kapcsolatos családi hagyományra:

A diplomát eddigelő inkább csak tárgyilagosan vittem,
de eszembe jut, mily érdekekkel hallgattuk midőn anyám a
nagy szüleink leveleit, naplojit olvasta fel és így gondo-
lom talán gyermekeimnek, unokáimnak is kedvök telik
majd visszapillantani magány életembe s' azért a köznapi
csekélysegekről is írok.⁶¹

Wesselényi Jozefa napló- és emlékiratíró gyakorlatában vol-
taképpen nem egyedi eljárást követ, a főúri családokban
ugyanis már a kora újkortól kezdve erős hagyománya volt a
családi használatra készült különböző szövegtípusoknak.
Összehasonlításként érdemes itt egy másik, 1848–49 kapcsán
készült női emlékiratra utalni, Batthyány Lajosné Zichy Antó-
nia Batthyány Lajos fogságáról és haláláról írt visszaemléke-
zésére, mely szintén kifejezetten gyermekei számára készült.
Még 1850-ben, az emigrációban (Svájcban) kezdte írni eredetileg németül, de később magyarra is lefordította.⁶² A visszaemlékezést egy gyermekeinek címzett bevezető előzi meg, melyet a következő megszólítással indít: „Kedves gyermekeim! / Ezen emléklapokat számatokra írtam. Ti mind a három még oly gyenge korban voltatok, mikor szegény atyátok a legborzasztóbb gyűlöletnek és bosszúnak áldozatul esett, hogy akkor [...] egyik sem tudhatta felfogni a nagy veszteséget, mely benneteket ért, se a módot, *hogy* – és mikép történt ez.”⁶³

61 Özv. br. Bánffy Jánosné Wesselényi Jozéfa házinaplója, Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Mss A 87.

62 URBÁN Aladár, „Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára”, *Századok* 115, 3. sz. (1981): 587–620, 589.

63 Uo., 591. Kiemelés az eredetiben. T. Zs.

Az 1848–49-es történések kapcsán feltehetően sokkal több nő által, családi használatra íródott szöveg készült, mint amennyiről pillanatnyilag tudomásunk van. Az utólag nyomtatásban is megjelentek között figyelmet érdemel Damjanich Jánosné Csernovics Emília oral history típusú önéletrajza, melyet unokahúgának, Csernovics Larának mondott tollba.⁶⁴ E csoportba tartozik még Görgei Artúrné Adèle Aubouin eredetileg németül készült emlékiratának magyar nyelvű kivonatos fordítása is; a ma már elveszett vagy lappangó eredeti német szöveg, mely érintette a 48-as történéseket, szintén a családnak készült, Görgeiné fiának diktálta.⁶⁵ Végül pedig, Bihary Róza ugyan nem szólítja egyértelműen meg olvasóközönségét, de személyes tapasztalatokon alapuló megrázó beszámolója a 48-as események temesvári és zalatnai helyszíneiről vélhetően szintén szűk családi körnek íródott.⁶⁶

A személyes emlékek rögzítése az elkövetkező generációk számára vagy a hasonló célú naplóvezetés a főnemesi nők körében nem magától értetődő jelenség, hanem olyan cselekedet, amelyet társadalmi és kulturális konvenciók befolyásoltak meghatározó módon. A rendi társadalomban, amelyben a házasságkötési stratégiákat és az egyén társadalmi státusát rokon kapcsolatok határozták meg, a családtörténettel kapcsolatos tudatlanság komoly gyakorlati hátrányokkal

64 VARSÁNYI Péter István, közl., „Damjanich Jánosné Csernovics Emília életrajza (1819–1909). Jeszenszky Imréné Csernovics Lara feljegyzései”, in *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXI*, szerk. BLAZOVICH László, 257–273 (Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 1994).

65 A kivonatos fordítást Kardos Samu közölte *Görgeyné naplója* címmel Az *Est* című lap 1911-es évfolyamának február–márciusi számaiban. Görgeiné életéről és emlékiratáról lásd: HERMANN Róbert, „A tábornok neje: Görgei Artúr felesége, Adèle Aubouin”, *Aetas* 33, 3. sz. (2018): 69–101.

66 BIHARY Róza, „Emlékképek egy polgárháborúból (1848–1849)”, közl. VARSÁNYI Péter István, in *Női sorsok a történelemben*, szerk. MÓZER Ibolya, Partes Populorum Minores Alienigenae, 167–200 (Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, 2002).

járhatott, és épp ezért ritkán fordult elő. A főnemeselek körében, ahol presztizskérdés volt, hogy ki meddig és milyen ősökre tudja visszavezetni családfáját, a genealógia központi szerepet játszott a családtörténetben. A családfa a nemesi-főnemesi családok társadalmi státusát fejezte ki, a földbirtoklás folytonosságát igazolta, más kiemelkedő családokkal való kapcsolatokat jelenített meg, illetve az ősök érdemeit és nemességét bizonyította. A családi levéltárakban összegyűjtött és elrendezett különféle dokumentumok és a családban szóban vagy írásban terjedő történetek az ősök nemesi múltját és cselekedeteit jelenítették meg tágabb időbeli és történelmi változások közepette. Ezen okmányoknak a családon belüli kiemelt szerepére és renoméjára Wesselényi Jozefa férje Küküllő vármegyei főispáni kinevezése kapcsán utal, amikor elbeszéli, hogyan gyönyörködött gyerekeivel Bánffy János díszes kinevezési okmányában, melyet a hasonló iratok megőrzésére kijelölt családi levelesládában helyeznek el:

Azonban egymás után következtek a hivatalokra való kinevezések, így történt, hogy férjem Küküllő megyei főispánnak nevezték ki. Nem győztünk nagyobb gyermekeimmel gyönyörködni a nagy pecsétes kinevező levelén, mely a nádortól⁶⁷ és Szemerétől⁶⁸ volt aláírva; még most is örül szívem, ha megpillanthatom a családi levelesládában, hová betettük szent ereklyeként.⁶⁹

67 Habsburg–Lotaringiai István Ferenc Viktor főherceg (1817–1867), István nádor néven 1847-től 1848-ig Magyarország nádora.

68 Szemere Bertalan (1812–1869), az első felelős magyar kormány belügyminisztere.

69 KELEMEN, *Emlékirat*, 38.

A genealógiák és a narratív történetek által létrehozott és biztosított családtörténeti folytonosságot a mindennapokban azonban számos tényező veszélyeztette. Történeti kataklizmák, járványok, betegségek és a gyakori gyermekhalandóság a családok hanyatlásának, sőt kihalásának belátásához is vezettek. Ez lehet a magyarázata a narratív formában való megőrzés és emlékezés kiemelt szerepének a főnemesi családok női tagjai körében.

Wesselényi Jozefa naplója és emlékirata is a megszakadt folytonosság (a nyugalom folytonossága, a mindennapi élet változatlan folytonossága) és stabilitás elvesztésének kontextusában íródik. Közel tíz évvel a forradalom után megszővegezett emlékiratában a családi múlt felidézésével ugyanakkor a család kontinuitásáról tesz bizonyosságot. Írásai által Jozefa a családi emlékezet megőrzésének fontos eszközévé válik, a múltat a jelenen keresztül a jövő számára meséli el, emlékezete a leszármazottakat szolgálja. Ily módon az 1848–49-es történésekkel kapcsolatosan nemcsak a múltba tekint vissza, hanem a jövő perspektíváját is kilátásba helyezi. Az elmúlt időket és személyeket az élők emlékezetében tartja, miközben az emlékezés felelősségét leszármazottaira, gyerekeire és unokáira ruházza át. Ez a nemzedékek közötti kollektív és kommunikatív emlékezet⁷⁰ tehát gyermekek, szülők

⁷⁰ A kollektív emlékezet Maurice Halbwachs még 1925-ben alkotott fogalma, mely valamilyen megélt tapasztalatra vonatkozik és konkrét társadalmi csoporthoz kötődik. A családi emlékezet Halbwachs szerint a kollektív emlékezet sajátos típusa. Halbwachs kollektív emlékezet fogalmához magyarul: MAURICE HALBWACHS, „A kollektív emlékezet és az idő”, in *Olvasókönyv a szociológia történetéhez: Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*, szerk. FELKAI GÁBOR, NÉMEDI DÉNES és SOMLAI PÉTER, 1. köt., 403–432 (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2000). A kommunikatív emlékezet Jan Assmann fogalma, a kollektív emlékezet társadalmi interakciókon alapuló alfaja. (Vö. JAN ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában* (Budapest: Atlantisz Kiadó, 1999), 49–66. A családnak az emlékezetkutatásban betöltött szerepéhez lásd: ASTRID ERLI, „Locating Family in Cultural Memory Studies”, *Journal of Comparative Family Studies* 42, No. 3 (2011): 303–318.

és nagyszülők közötti folyamatos társadalmi interakciók és kommunikáció révén teremődik meg. A családi múlt írásban való felidézésével így azok a családtagok is részesülhetnek az emlékezetben, akik maguk nem tapasztalták meg a múlt eseményeit. A jövőbe tekintés azonban korántsem problémamentes az emlékiratíró számára, számos nyugtalan és melanholikus mozzanattal telített. Nyugtalan, mert az emlékiratíró sem tudhatja, hogy mi történik a jövőben, melankolikus, mert szükségszerűen a múlt veszteségeire is visszatekint. A család-történet által tételezett folytonosság eszméjét ugyanis olyan váratlan események kérdőjelezik folyamatosan meg, amelyek elbeszélésére az emlékiratban is sor kerül: a forradalom, a lakóhelytől való kényszerű távollét, járványok és betegségek és a családtagok (köztük gyerekek) elhalálozása.

A bárónő hagyatékában nincs arra vonatkozó utalás, hogy emlékiratát kiadásra szánta volna, naplójáról nem is beszélve. Nem publikálás céljával írta egyik szövegtípust sem, hanem azért, hogy a genealógiai emlékezet, a családi narratíva részévé váljanak. Írásai publikátlanságuk ellenére sem voltak tehát privát dokumentumok, hanem egy pontosan körülhatárolható olvasóközönségnek íródtak: gyermekeinek és unokáinak. A naplók és az emlékirat így egyfajta alternatív, *kézíratos nyilvánosság*⁷¹ kerültek be, hiszen a szövegekhez családtagjai, gyermekei és unokái akár még a bárónő életében hozzáférhettek, és olvashatták őket. Wesselényi Jozefa halála után pedig szintén leszármazottaira hagyományozódtak, akik

71 A magyar irodalomtudományos diskurzusba az angolszász terminológia alapján Tóth Zsombor vezette be a kézíratos nyilvánosság (*scribal publicity*) fogalmát. Vö. Tóth Zsombor, „Kézíratos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság: Módszertani megfontolások”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119, 5. sz. (2015): 625–650; Tóth Zsombor, *A kora újkori könyv antropológiája: Kézíratos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*, Irodalomtörténeti füzetek 178 (Budapest: Reciti, 2017).

tovább olvasták, sőt, tovább alakították őket. Az 1848-ban elkezdett naplót és az emlékiratot ugyanis unokája, báró Bánffy János beköttette, „könyvvé” formálta és kéziratos publikációként (*scribal publication*) használta.⁷²

Wesselényi Jozefa nézőpontja az 1848–49-es eseményekről szükségszerűen olyan terekre korlátozódik, melyek hagyományosan a nők életterével és tevékenységeivel kapcsolatosak. Azonban épp e sajátos nézőpont világít rá a csatákkal és zavargásokkal, valamint a politikai élettel párhuzamosan létező világra, mely 1848–49 utólagos értelmezésében kevés szerepet kapott. Míg ugyanis a történelem férfi szereplői a csatatéren harcolnak, és politikai vitákban vesznek részt, a nők egyrészt azt próbálják megragadni az eseményekből, ami számukra, mint Wesselényi Jozefa naplói számára is, a csataterőről szóbeli hírek vagy az újságok útján eljut, másrészt azt, hogy ők maguk milyen kihívásokkal küzdöttek meg a mindennapi életben. Az események szimultán rögzítésekor, Jozefa naplójában, a hírek útján lejegyzett hadtéri események még központi szerepet foglalnak el. Az évek múltával azonban a személyes tapasztalatokon alapuló emlékek válnak maradandóvá, az emlékiratban a „belső terek” történései kerülnek előtérbe, a harctéri események helyét egy lényegesen korlátozottabb tér, a családi élet küzdelmei veszik át.

Az 1848–49-et követő fél évszázad memoárirodalma mennyiségénél és kiadatlanságánál fogva szinte átláthatatlan. A politikai élet kiemelkedő szereplőitől fennmaradt kortárs naplók, a katonai naplók és emlékiratok, a polgári személyek feljegyzései, a védőiratok, a hadbírósjági igazoló iratok, a politikai röpíratok, az emigrációs memoárok és a börtön-émlék-

72 Wesselényi Jozefa hagyatékának utóéletéről részletesen lásd: TÖRÖK, „A bárónő naplót vezet...”.

iratok⁷³ mellett a Wesselényi Jozefáéhoz hasonló források nemcsak arról tanúskodnak, hogy a nők által írt szövegek hogyan játszanak szerepet a 19. századi főnemesi családtörténet alakításában, hanem arról is, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékezetét őrző narratívák megértéséhez a történelmi-politikai események feltárása mellett a kulturális kontextus ismerete is szükséges. Ily módon tárulhatnak fel egy, a 19. században a nyomtatás diadalmenetével párhuzamosan még mindig létező, ám korábbi évszázadok tradícióját követő sajátos kéziratos kultúra szöveghasználati sajátosságai is.

73 A szabadságharcról szóló emlékiratirodalom áttekintéséhez lásd: HERMANN Róbert, „Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoárirodalomban”, *Századok* 128, 1. sz. (1994): 113–134.